

Gulyás Kristóf: Adalékok a 17–18. századi Moson vármegyei kisiskolai tanítók történetéhez

Tanulmányomban a Moson vármegyében tevékenykedő 17–18. századi tanítók etnikumát, nyelvtudását és képzettségét igyekszem bemutatni, figyelembe véve és felhasználva a korábbi kutatások eredményeit.¹ Ezenkívül rámutatok a Nyugat-Magyarországon zajló katolikus expanzió hatására, melyet a vármegyén belüli felekezeti vonzáskörzetekre gyakorolt, valamint a vármegye katolikus tanítóinak származási adataiból levonható kapcsolatokra is. Kutatómunkám során 140 tanítót vontam vizsgálat alá; az így létrejövő adatbázist öt Győrött őrzött Canonica Visitatio adatai alapján állítottam össze.² Bevezetőként ki kell emelnem három, a kutatás eredményeinek értékelésének szempontjából fontos megállapítást:

1. A katolikus szellemi reform és megújulásban a helyi falusi-városi szellemi elite, a papságra és a tanítókra jelentős szerep hárult. Felelősségük nem volt csekély, egyéni működésüktől is függött, hogy a fizikai és jogi eszközökkel elvégzett térítéseket szellemi kiteljesedés, de legalábbis megerősödés kövesse kistérségi és települési szinten is. A magyar katolikus egyház vezetőnek figyelmét sem kerülte el a tanítók és papok jelenlétének fontossága. Az Oláh Miklós esztergomi érsek (élt: 1493–1568, érsek: 1553–1568) által összehívott nagyszombati zsinat (1560) elrendelte,³ hogy minden plébániának tanítót kell alkalmaznia, hogy a tanulókat „hitbeli, erkölcsi és állapotbeli ismereteke elemeire megtanítsa.”⁴ A tanítók nemcsak a tanításnak szentelték figyelmüket: elsődleges feladatuk a vizsgált korszakban inkább volt a vallási élet szervezésében való részvétel.⁵ Műveltségükre utal az ezredforduló óta egyre nagyobb mennyiségben feldolgozott, általuk írt kézirat.⁶

¹ Jelen tanulmány a XXXV. OTDK Humántudományi szekció Kora újkori magyar és egyetemes történeti tagozatán benyújtott dolgozat részét képezi. A kérdéses dolgozat címe Katolikus expanzió Bécs előterében – Moson vármegye, 1659–1713, melyet Medgyesy S. Norbert habilitált docens témavezetésével nyújtottam be.

² Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. (továbbiakban: GYEL) Visitatio Canonica 6. kötet (1659. év, Mosoni főesperesség) (továbbiakban: CV Moson 1659); GYEL Visitatio Canonica 8. kötet (1663. év, Mosoni, soproni és locsmándi főesperesség) (továbbiakban: CV Moson 1663); GYEL Visitatio Canonica 12. kötet (1680. év, Mosoni főesperesség) (továbbiakban: CV Moson 1680); GYEL Visitatio Canonica 14. kötet (1696. év, Mosoni főesperesség) (továbbiakban: CV Moson 1696); valamint GYEL Visitatio Canonica 21. kötet (1713. év, Mosoni főesperesség) (továbbiakban: CV Moson 1713).

³ Oláh Miklós reformtörekvéseivel kapcsolatban lásd: FAZEKAS I. (2003).

⁴ MÉSZÁROS I. (2000), 96.

⁵ Tanítókkal kapcsolatban lásd továbbá: MÉSZÁROS I. (1972), 17–21., MÉSZÁROS I. (1981), 416–417, 424., MÉSZÁROS I. (1995), 5–19., 31–33, 40–41., és MÉSZÁROS I. (1996), 18–19.

⁶ Lásd: MEDGYESY S. N. (2016).

2. A katolikus kisiskolai tanítók létszámának növekedése elsősorban következménye, nem pedig okozója volt a vármegyében végbemenő katolikus térfoglalásnak.⁷

3. A kérdéses Nyugat-magyarországi vármegye elhelyezkedésével és történetével kapcsolatban figyelembe vesszük négy város: Bécs és Győr kiemelkedő,⁸ valamint Pozsony és Sopron korlátozott, de mégis meghatározó hatását annak történetére.⁹

Vármegyén belüli vonzáskörzetek átalakulása – anyaegyházak és filiák

A vármegyei katolikus tanítókkal kapcsolatos vizsgálódásaimat egy jól adatolható jelenségből indítottam, az anyaegyházak és filiák számának alakulásából. Az 1659-es vizitáció szerint a vármegyében 14 darab ténylegesen működő katolikus plébánia van, melyek összesen 27 település katolikus lakosságát szolgálták ki.¹⁰ Ezek eloszlása nem egyenletes: a vármegye északi, horvátok által lakott részén több plébániát találunk, melyeknek nem, vagy csak 1-1 filiával rendelkeztek (lásd: 2. térkép). A vármegye déli részén rosszabb volt a helyzet. Az óvári plébániát négy másik település (Halászi, Kálnok, Moson, Szentjános, Mosonszolnok) katolikus lakossága kereste fel rendszeresen.¹¹ Több településen egyáltalán nem lakott katolikus lakosság: a Tószög térsége, valamint a vármegye középső része (Miklóshalma, Hegyeshalom, Levél) fehér foltok voltak a katolikus egyház számára (lásd: 1. és 2. térkép).¹²

⁷ MÉSZÁROS I. (1976). 324-326.

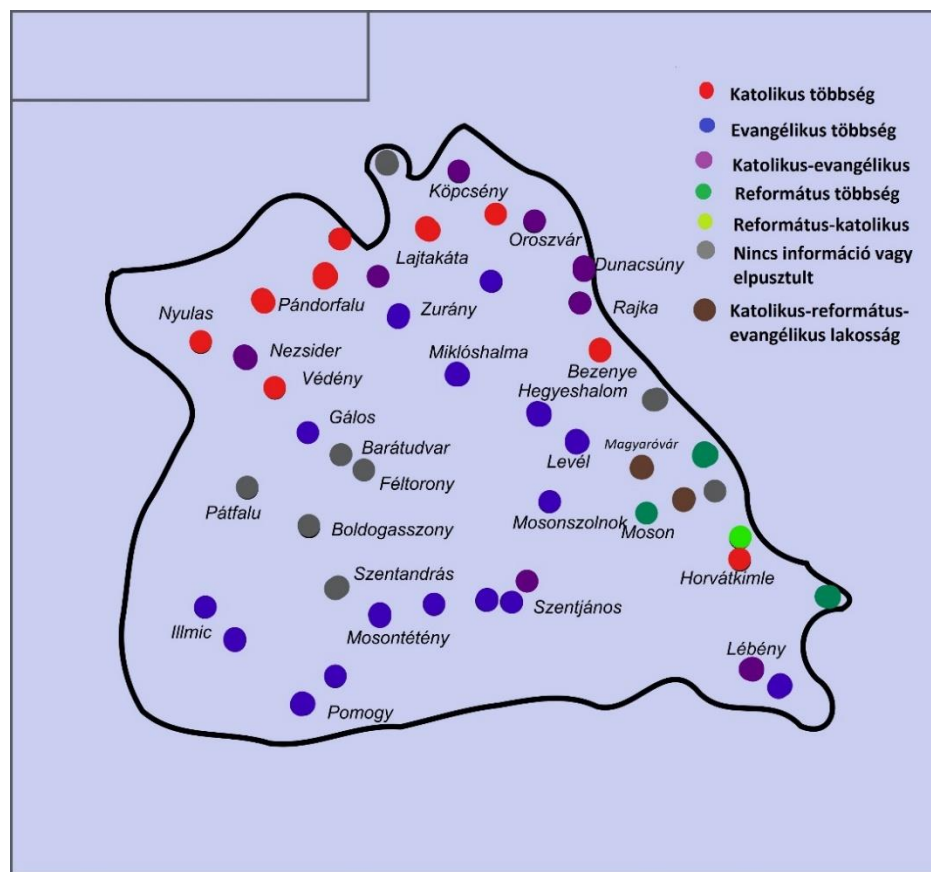
⁸ Bécs hatásával kapcsolatban lásd: THULLNER I. (2018), 86–116. Győr hatásával kapcsolatban lásd: HALLER J. (1998), 82.

⁹ Pozsony és Magyaróvár kapcsolataival lásd továbbá: H. NÉMETH I. (2018), 60. 171–190. Különös tekintettel: 171–174. Az artikuláris helyként is funkcionáló Sopron hatásával kapcsolatban lásd: PAYR S. (1924), 555. és CV Moson 1680, 49–51.

¹⁰ Lásd: 1. táblázat

¹¹ CV Moson 1659, 52–54., 55–57. ill. 66–68.

¹² A településeket magyar nevükön tüntettem fel. A névazonosítást a LELKES György: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Argumentum, Budapest, 2011. segítségével végeztem el.

1. térkép: Moson vármegye felekezeti állapota 1659-ben¹³

A helyi katolikusság arányán először Esterházy Pál beavatkozása javított: az általa irányított fegyveres térítés hatására 1661-ben két új plébánia került megszervezésre (Illmic és Pomogy), melyekhez egy-egy filia is tartozott (Bánfalva és Valla).¹⁴ A következő plébánia Halásziiban létesült az 1660-as években.¹⁵ Mégis, vármegyei szinten jelentős átalakulást csak az 1670-es évek hoztak. Akkor Kollonich Lipót bécsújhelyi,¹⁶ Széchényi György győri,¹⁷ és Széchényi Pál pécsi püspökök,¹⁸ valamint Zichy István és Esterházy Pál irányításával több új

¹³ Készítette a szerző 2021-ben. Mintaként Fazekas István 2014-ben megjelent kötetében található térképet használtam fel. Hiányzik a térképről: Arak, Feketeerdő (információhiány), Máriakálnok, Mosonszentmiklós, Mecsér, Németjárfalu, Lajtafalu, Mosonújfalú, Pusztasomorja és Szentpéter. Adatok forrása: CV Moson 1659.

¹⁴ FAZEKAS I. (2014a), 210.

¹⁵ Az 1680-as vizitáció szerint Moson és Kálnok egyaránt Halászi filiáivá váltak. Az új plébánia létrehozását Kollonichhoz kötik. Lásd: CV Moson 1680

¹⁶ életútjával és működésével kapcsolatban lásd: VARGA J. J. (1998). 770–776. Feltehetőleg részt vett a magyaróvári protestáns lakosságot katolizálásra való felszólító királyi rendelet megalkotásában. Lásd: THULLNER I. (2018), 105., valamint BÉL M. (2013), 22.

¹⁷ életével kapcsolatban lásd: MOHL A. (1933), 1–45.

¹⁸ Lásd: TAKÁCS Emma: Széchényi Pál. In: DIÓS István (főszerk.): Magyar Katolikus Lexikon, Szent István Társulat, Budapest, 1993-2010. (Online verzió) <http://lexikon.katolikus.hu/S/Sz%C3%A9ch%C3%A9nyi.html> (utolsó megtekintés: 2021.01.09.).

plébánia felállítására, valamint protestáns templomok elvételére is sor került. Széchényi Pál működött közre Mecsér templomának protestánsoktól való elvételében és felszentelésében.¹⁹ 1678-ban ő szentelte fel Szentpéter falu új templomát, mely Szentjános filiája volt.²⁰ Széchényi György 1669-ben Oroszváron, 1674-ben Kálnokon szentelt fel új templomot.²¹ Kollonich Lipóhoz köthető Halászi, Lébény (1674), Gálos, Németjárfalu, Zurány és Miklósfalva templomainak elvétele.²² Ezenkívül jogfosztásra is sor került: a vármegyei protestáns lakosságot az 1681-es soproni országgyűlésen meghozott törvények és a vármegyei jogalkotás is negatívan érintette.²³

Alapítások tekintetében ki kell emelnem Esterházy Pál nádor boldogasszonyi alapítását. Amellett, hogy Boldogasszony települést úratelepítette, ferences rendi kolostort hozott létre, mely a vármegye legnagyobb hatású búcsújáróhelye lett. A nádort nemcsak Mária-tisztelete vezette;²⁴ a boldogasszonyi kegyképhez különösen szoros személyes kapcsolat fűzte.²⁵

1. táblázat. Plébániai hálózat fejlődése ²⁶		
Összeírás éve	Plébánia	Filia
1659	14	13
1663	16	15
1680	25	12
1696	26	15

¹⁹ CV Moson 1680, 3–4.

²⁰ CV Moson 1680, 63.

²¹ CV Moson 1713, 10.

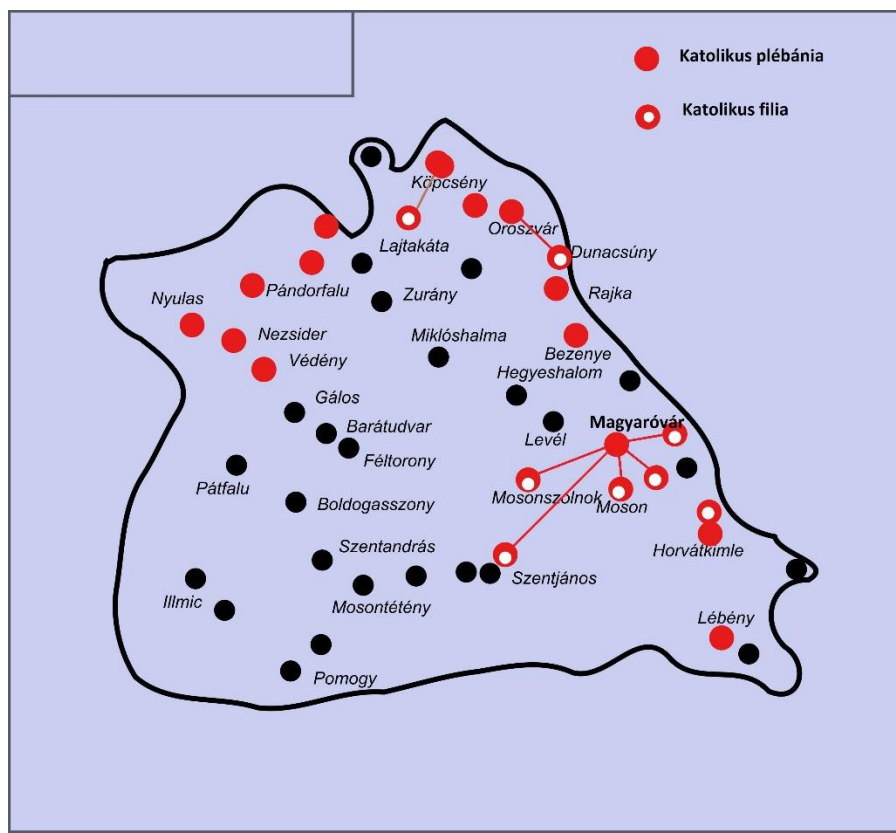
²² CV Moson 1680, 5. (Lébény), 13. (Halászi) ill. CV Moson 1713, 18–19. (Németjárfalu), 60. (Gálos), 89 (Miklósfalva) és 91. (Zurány).

²³ A soproni országgyűlésen meghozott 1681/XXV. tv. rögzítette a földesurak kegyúri joghatóságát (a törvény magyarra fordított szövegét lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=68100026.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D22>), míg az 1681/XXVI. tv. a protestáns templomok építését és a szabad vallásgyakorlatot az „artikuláris helyekre” korlátozta (a törvény magyarra fordított szövegét lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=68100026.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D22>) (Utolsó megtekintés: 2021.03.31.) Moson vármegyében ilyen települést nem jelöltek ki. Emellett a vármegyei közgyűlés 1682. szeptember 30-án kitiltotta a protestáns prédikátorokat a vármegye területéről. Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron Megyei Győri Levéltára, Mosonmagyaróvári fióklevéltára IV.A.502.a/1 Nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek 1668–1692. 1682. évi szeptember 30-i ülés 56. számú napirendi pont.

²⁴ Máriacell hatásával, Esterházy Pál kegyességével és Mária-tiszteletével kapcsolatban lásd: TÜSKÉS G. (1993), 211–216., FAZEKAS I. (2014b), 262–266., BÁLINT S.–BARNA G. (1994), 124–128.

²⁵ A boldogasszonyi kegykép édesanyjáé volt. Lásd: ESTERHÁZY P. (1696), 66–69. Boldogasszony szerepének részletes bemutatásától itt eltekintünk. A búcsújáróhely történetét először KÓSA Eugenius dolgozta fel (f544–551). A búcsújáróhelyre vonatkozó legfontosabb szakirodalmak: TÜSKÉS G. (1993), különös tekintettel: 75–77., 234., 250., 331., 346., BÁLINT S.–BARNA G. (1994), 95–98., 114–117., SILL A. (2005), 208.

²⁶ Készítette a szerző 2020-ban. Adatok forrása: CV Moson 1659, CV Moson 1663, CV Moson 1680, CV Moson 1696 és CV Moson 1713.

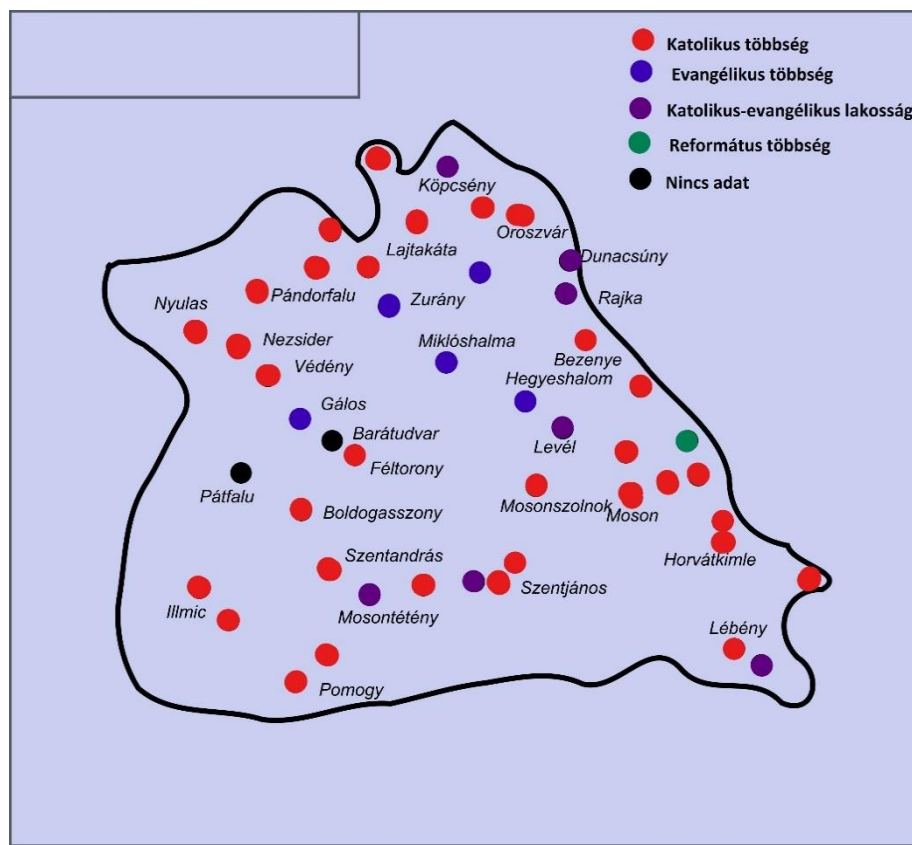
2. térkép: Katolikus plébániák és filiák a vármegyében 1659-ben²⁷

A plébániai hálózat ily mértékű kiteljesedése, valamint a protestáns plébániák felszámolásával a katolikus vallás a vármegyében hegemon szereplővé vált (lásd: 3. térkép). Az 1713-as vizitáció szerint a vármegyében 31 plébániaként funkcionáló egyházközség és 10 filia található.²⁸ Fazekas István kutatásai azonban arra mutattak rá, hogy az egyházközségek megnövekedett száma óriási terhet jelentett a győri egyházmegyének; nem állt rendelkezésre elegendő katolikus pap.²⁹ Részben emiatt is volt fontos, hogy pap nem is, kisiskolai tanító (másnéven kántortanító) minél több községben legyen.

²⁷ Készítette a szerző 2021-ben. Mintaként Fazekas István 2014-ben megjelent kötetében található térképet használtam fel. Hiányzik a térképről: Arak, Feketeerdő (információhiány), Máriakálnok, Mosonszentmiklós, Meccsér, Németjárfalu, Lajtafalu, Mosonújfalú, Pusztasomorja és Szentpéter. Adatok forrása: CV Moson 1659.

²⁸ Lásd: 1. táblázat

²⁹ FAZEKAS I. (2014c), 72.

3. térkép: Moson vármegye felekezeti állapota 1713-ban³⁰

Kisiskolai tanítók a vármegye területén³¹

Összevetve a későbbi vizitációk adataival, 1659-ben a katolikus kántortanítók tekintetében a vármegye rossz állapotban volt.³² A vizitátor mindössze 13 olyan személyt jegyzett le, akiről egyértelműen megállapítható volt, hogy katolikus vallású, közülük 10-nek ismert a neve. Számos fontos településen súlyos problémák merültek fel: Oroszváron tanító ugyan van, de

³⁰ Készítette a szerző 2021-ben. Mintaként Fazekas István 2014-ben megjelent kötetében található térképet használtam fel. Hiányzik a térképről: Arak, Feketeerdő (információhiány), Máriakálnok, Mosonszentmiklós, Mecsér, Németjárfalu, Lajtafalva, Mosonújfalva, Pusztasomorja és Szentpéter. Adatok forrása: CV Moson 1713.

³¹ A korszak Moson vármegyei tanítóival kapcsolatban Haller János csak rövid összefoglalót ad a korszak iskolamestereiről. Név szerint csak 9-et említ: Simon Claint, Joannes Claint, Mihál Fabiant, Thomas Rott-ot, Mihál Martinidest, Georgius Parmant, Paulus Fuxot, Franciscus Herbarthot, és Andreas Rosingert. Haller művének és érdeklődésének középpontjában sokkal inkább állt a 19. század, melyről sokkal részletesebb leírást ad. Lásd: HALLER J. (1998), 142–143. Szintén ki kell emelnem Mészáros Istvánnak a Soproni Szemlében megjelentetett 1977-es tanulmányát, melyben Sopron és Moson vármegyei tanítókkal kapcsolatban tett számos fontos megállapítást, elsősorban az 1680-as és az 1696-os vizitációkban feljegyzett tanítókkal kapcsolatban.

³² Ez szigorúan a későbbi Moson vármegyei vizitációk adataira értendő. Országos viszonylatban a Moson vármegyében átlagon felülinek mondható a kántortanítók létszáma. Lásd: TÓTH I. Gy. (1996), 11-12., valamint 51–54.

nincs iskola,³³ Köpcsényben azonban „sem iskola, sem tanító” nem található.³⁴ A magyaróvári horvát származású katolikus tanító „gonosz és bűnös”.³⁵ Szintén magas a nem katolikus tanítók száma a vármegyében: számuk 10 és 16 között mozog.³⁶ Mindez nem kedvezett a katolikus iskolaügynek. A helyzet különösen súlyos volt a vármegye nyugati részén, ahol a korabeli német lakosság a lutheri tanok mellett köteleződött el, valamint a Szigetköz környezetében, ahol a református vallásnak voltak szilárd pozíciói (Moson, Halászi, Magyarkimle és Mecsér települések esetében). Több településen (Rajkán, Magyaróváron, Zurányban, Lébényben) kellett a katolikus tanítónak megosztotnia a protestáns tanítókkal a diákságon és a bevételen.³⁷

Ami a protestáns iskolamestereket és prédikátorokat illeti, megállapítható, hogy a protestáns települések kiterjedt, már-már nemzetközinek mondható kapcsolatokkal rendelkeztek. A fent említett Gálos prédikátora, Joannes Hayburn a csehországi Iglauból (mai nevén Jihlava) származott; a mezővárosban működő tanító Simon Clain Erdélyből érkezett.³⁸ A pomogyi tanító, Joannes Clain (aki feltehetőleg Simon Clain testvére) szintén erdélyi származású volt.³⁹ Vármegyén kívülről érkezett katolikus tanítót csak egyet jegyzett fel a vizitátor: a lengyel Jacobus Moveczki, aki a Szepességből érkezett Rajkára.⁴⁰

A katolikus iskolaügy helyzete még az Esterházy Pál által 1661-ben megkezdett és irányított térítésnek köszönhetően sem javult jelentősen: az általa birtokolt települések közül egyedül Illmicen találunk katolikus tanítót Martinus Lieb személyében.⁴¹ A többi településen vagy megmaradt a tanító személye (mint Pomogy és Tétény esetében),⁴² vagy nem jegyezték fel nevét (mint Mosonbámfalva esetében).⁴³ Vármegyei szinten is csak kisebb eredményeket lehetett felmutatni (például Rajkán, Zurányban és Szentjánoson),⁴⁴ igaz a valós eredmények

³³ CV Moson 1659, 14.

³⁴ CV Moson 1659, 17.

³⁵ CV Moson 1659, 60.

³⁶ Protestáns tanítók pontos száma nehezen meghatározható. A vizitátor gyakran nem jegyezte be a tanító vallását, így csak következtetni lehet rá, hogy egyes falvakban és mezővárosokban (figyelembe véve a település népességének adatait) milyen vallású volt a tanító. A tanítók nevét betűhíven írtam át, és tettem közzé.

³⁷ CV Moson 1659, 9–10. (Rajka), 60. (Magyaróvár), 65. (Zurány), ill. 71–72 (Lébény).

³⁸ CV Moson 1659, 45.

³⁹ CV Moson 1659, 49.

⁴⁰ CV Moson 1659, 9. A vármegyén kívül született tanítók pontos számát a CV Moson 1659 és CV Moson 1663 alapján megállapítani nem lehet.

⁴¹ CV Moson 1663, 34.

⁴² CV Moson 1663, 36–37. ill. 37–38.

⁴³ CV Moson 1663, 35–36.

⁴⁴ Rajka és Zurány településeken a katolikus tanító „egyedül maradt”, míg Szentjánoson a protestáns tanító helyére katolikus került. lásd: CV Moson 1663 13., 39. ill. 49.

megállapítását nehezíti a két vizitáció között eltelt rövid idő és az 1663-as jegyzőkönyv töredékessége.

Az 1680-as vizitáció sokkal több eredményt mutat: a 17 évnyi politikailag támogatott expanzió és térítés komoly előrelépést jelentett a katolikus iskolaügynek is. A vizitátor 42 településen összesen 35 katolikus tanítót írt össze, ami jelentős növekedés az előző vizitációkhoz képest.⁴⁵ 34 településen szolgált iskolamester; egy településen, Magyaróváron szolgált kettő (egyik a magyar, másik a német lakosságot tanította).⁴⁶ Protestáns tanító már nem volt a vármegyében, ami a katolikus egyház befolyásának növekedését mutatja. Megváltozott a katolikus tanítók származási köre is; 15-ről állapítható meg ez egyértelműen, hogy a vármegyén kívülről származott.⁴⁷ Ekkora már a tanítók felekezetén is látszódott a katolikus expanzió sikeressége; a tanítók közül hárman (Georgium Venzus, Tétény tanítója; Matthias Grosz, 31 éves, Tarcsa tanítója; Georgius Pikler, 43 éves, Szentjános tanítója) voltak áttértek.⁴⁸

2. táblázat: Moson vármegyei katolikus tanítók származási helye ⁴⁹								
Év	Etnikum	Vármegyei	Vármegyén kívül születettek származási helye					NA.
			Magyarország	Bécs	Alsó-Ausztria	Más Habsburg tartomány	HRR	
1659		A vizitáció e tekintetben nem ad elégséges információt.						
1663		A vizitáció e tekintetben nem ad elégséges információt.						
1680	Magyar		3					2
	Horvát	5			1			2
	Német	4	2	2	4			1
	Cseh					2		
	Egyéb		1					
	NA.	3	1					2

⁴⁵ Lásd: 2. táblázat. Készítette a szerző 2020-ban. Adatok forrása: CV Moson 1659, CV Moson 1663, CV Moson 1680, CV Moson 1696 és CV Moson 1713.

⁴⁶ Erre Mészáros István is felfigyelt. Lásd: MÉSZÁROS (1976), 323.

⁴⁷ Lásd: 2. táblázat. Készítette a szerző 2020-ban. CV Moson 1680.

⁴⁸ Még érdekesebb, hogy közülük ketten is az óvári uradalomhoz tartozó Szentpéter községből származtak. Lásd: CV Moson 1680, 62. és 67.

⁴⁹ Készítette a szerző 2020-ban. Adatok forrása: CV Moson 1659, CV Moson 1663, CV Moson 1680, CV Moson 1696 és CV Moson 1713.

1696	Magyar	3	4					2
	Horvát	5			1			2
	Német	1	1	2		1		6
	Cseh					2		
	Egyéb					1		
	NA.		1			1		4
1713	Magyar	1	1					4
	Horvát	3			3			1
	Német	1	1	1	3	1	1	11
	Cseh					1		
	Egyéb							
	NA.		1					1

Az 1696-os vizitációs jegyzőkönyv további kibontakozásról tudósít: 36 településen 37 tanító teljesített szolgálatot. Közülük 9-en származnak a vármegyén belülről, 14-en születtek a vármegye területén kívül, valamint 16 származási helye nem megállapítható. A vármegyén kívül született személyek között továbbra is nagy azok száma (8 személy, közülük 2-en Bécsből, 2-en Ausztriából, 2-en Csehországból, 1–1 személy pedig Tirolból és Krajnából), akik a Lajtán túlról származtak.⁵⁰ Az 1713-as vizitációs jegyzőkönyv szerint 35 tanító szolgált a vármegyében – 5 helyi és 12 vármegyén kívüli származású, 17 születési helyét pedig nem jegyezték fel. Közülük 6 volt magyar, 19 német, 7 horvát származású, 1 született csehföldön, 2-ről nincs adat.⁵¹

Mi az, amit ebből az adathalmazból meg lehet állapítani? Szembeötlő, hogy 1696-ban összeírt, a vármegyéből származó tanítók jelentős része, 4 fő származott a Zichy-család uradalmi központjából, Oroszvárról. Mindez felveti az egykori vármegyei főispán, Zichy István és fia, Zichy Ádám esetleges szerepét a vármegyei tanítók képzése, esetleges patronálásának kérdésében. Sajnálatos, hogy nem ismerjük az 1670–1680-as években Oroszváron

⁵⁰ lásd: 2. táblázat. Készítette a szerző 2020-ban. Adatok forrása: CV Moson 1696.

⁵¹ Lásd: 2. táblázat. Adatok forrása: CV Moson 1713.

tevékenykedő tanító (vagy tanítók) nevét, mely megmutatná, hogy ki volt a feljegyzettek mestere.⁵²

Számos érdekes összefüggés mutatkozik a tanítók etnikuma és származási helyük között. Míg a horvát származású tanítók többsége a vármegyén belülről származik, a német és magyar tanítók többsége azon kívül született. Mindezek alapján élénk (elsősorban gazdasági és kulturális) kapcsolatot feltételezhetünk a vármegye németajkú települései és Alsó-Ausztria (ideértve Bécset is) között, mely a 18. századra fokozatosan teljesedett ki.⁵³ Hasonló, bár (elsősorban földrajzi okokból) kevésbé intenzív kapcsolatot feltételezhetünk a Szigetköz magyarlakta települései és a Dunától északra elterülő vármegyék között; Pozsonnyal, Nyitrával és Komárommal.⁵⁴

Több, a tanítókra vonatkozó adat is a németiség térnyerését támasztja alá. Ezt elsősorban létszámuk fokozatos növekedése mutatja. A bizonyítottan német tanítók száma 1680-ban még 13 volt; ez a szám 1713-ra elérte a 19-et, ami 68%-os növekedést jelent. A magyar és horvát tanítók számát viszonylagos stagnálás jellemzi; a bizonyítottan magyar származású tanítók létszáma 5-ről 7-re emelkedett, míg a horvátoké 8-ról 7-re süllyedt.⁵⁵

Más is alátámasztja a németiség előre törését – ez pedig az iskolamesterek nyelvtudásának alakulása. A németek nyelvtudásáról általánosságban elmondható, hogy szerényebb volt horvát és magyar társaikénál. Míg a német tanítók legfeljebb latinul tanultak meg, társaikra jellemző volt, hogy anyanyelvükön kívül legalább a német nyelvet ismerik. Ez a tény arra utal, hogy a német nyelv fontosabb volt a többi nyelvnél. Nyelvtudás tekintetben a horvát iskolamestereket tekinthetjük igazi szellemi elitnek: mindegyik tudott németül, de többen közülük bírták a magyar és a latin nyelv ismeretét is.⁵⁶ Ezzel kapcsolatban kiemelő, hogy a horvát tanítók többsége négy településről érkezett: Köpcsenyből, Oroszvárról, Bezenyéről és Horvátjárfaluról. Ezek egymáshoz való közelsége, valamint a két mezőváros

⁵² Az 1696-ban összeírt, Oroszvárról elszármazott tanítók életkorát tekintve a jelzett évtizedekben tanulhattak a mezőváros iskolájában.

⁵³ Érdekes, hogy ez éppen ellentétes azzal, amit a birodalmi papokkal kapcsolatban tapasztalhatunk. Vö.: FAZEKAS I. (2014/d) megállapításait, különös tekintettel: 125.

⁵⁴ Vö.: 2. Táblázat adataival.

⁵⁵ Vö.: 2. Táblázat adataival.

⁵⁶ Például: Georgius Sarsich (CV Moson 1659, 60–61.), Valentinus Millner (CV Moson 1713, 22.), Simon Petray (CV Moson 1696, 47., és CV Moson 1713, 30.), Stephanus Rath (CV Moson 1713, 32.) és Nicolaus Mikovicz (CV Moson 1696 34–35.).

vegyes etnikai összetétele (mindkét településen jelen voltak magyarok, németek és horvátok is) azt feltételezi, hogy ezt a tudásukat szűkebb pátriájukból hozhatták magukkal.⁵⁷

Mindezek alapján négy megállapítást tennék:

1. a vármegyei tanítókra vonatkozó adatokat vizsgálva nemcsak a fegyveres térítésekre találunk példát, de összevetve a győri jezsuita gimnázium diákságának adattárával, kirajzolódik a katolikus szellemi megújulás, reform hatása is.⁵⁸

2. Ez a szellemi megújulás csak részben volt a vármegyei lakosság sikere; a jelentős létszámban érkező, birodalmi származású tanítók nagy szerepet játszottak, hogy a német települések számára is legyen elégséges létszámú ludi magister.⁵⁹

3. a vármegyei katolikus tanítói hálózat már a 17. század végén lefedte annak területét, így a lakosságnak (legalábbis elviekben) volt lehetősége a szükséges iskolai ismeretek elsajátítására.⁶⁰ Részben ennek a lefedettségnek tudható be, hogy a 18–19. századra a vármegye lakosságának jelentős része tudott írni és olvasni.⁶¹

4. A protestáns tanítók 1680-as évektől tapasztalt hiánya azt mutatja, hogy – fizikai kiteljesedése és szellemi megújulása mellett – a katolikus egyház sikeresen monopolizálta a helyi értelmiség szerepkörét. A szellemi életben történő térfoglalás mozzanatának tudható be a piarista gimnázium 1739. évi megalapítása is.⁶²

⁵⁷ Például Petrus Struklich (CV Moson 1696, 50–51.), Simon Petray is.

⁵⁸ Igaz, csak korlátozott mértékben. E tanulmány szerzője 6 katolikus tanítóról tudta egyértelműen megállapítani, hogy a győri jezsuiták gimnáziumában tanult: Georgius Magyariról (Bezenye, CV Moson 1713), Pázmány Györgyről (Védény, CV Moson 1659) Georgius Clemensről (Tétény, CV Moson 1713), Adamus Karnerről (Szentpéter, CV Moson 1696), Georgius Hermonról (Magyaróvár, CV Moson 1696) és Gabriel Sehyről (Pándorfalu, CV Moson 1696 és 1713). Utóbbi személyt Mészáros István is kiemelte, mint kitűnő képességű tanítót. Lásd: MÉSZÁROS I. (1977) 323. A jezsuita gimnázium tanulóinak névsorát lásd: FAZEKAS I et al. (2020)

⁵⁹ Ebben a tekintetben a birodalomból érkező vármegyei tanítók hasonló szerepet játszottak, mint a birodalmi papok. Utóbbiakkal ellentétben a birodalmi származású tanítók száma a vizsgált korszak végéig emelkedő tendenciát mutatott, míg a birodalmi papságé kiegyensúlyozatlan volt. Ezzel kapcsolatban részletesen lásd: FAZEKAS I. (2014d), 125.

⁶⁰ Bizonyíthatóan 13 kántortanító foglalkozott gyermekek oktatásával. Pontos számadatok hiányában Bél Mátyás leírására hagyatkozhatunk. Bél szerint a németek „nagy gondot fordítanak arra, hogy gyermekeiknek a falusi élethez szükséges műveltséget megadják [...] ritka az a módosabb parasztember, aki ne tudna olvasni és körülményeihez szabottan írni.” BÉL M. (2013) 55. Mihály Ferenc a kötethez írt előszavában ugyanezt feltételezi a magyarokról és a horvátokról is. lásd: Uo. 30–31. A kántortanító, mint foglalkozás meghatározásának problematikájával kapcsolatban lásd: TÓTH I. Gy. 1996, 11–12., dunántúli kitekintéssel: 51–54.

⁶¹ BENDA Kálmán ennek okát elsősorban a vármegye és Bécs kapcsolatában vélte felfedezni. vö.: BENDA K. (1977), 129. valamint 132. A 19. századi adatok alakulásával kapcsolatban lásd: HORVÁTH G. K. (2010), 134–145., különös tekintettel: 134., ill. 136–137.

⁶² A gimnáziumi királyi alapítólevél szerint „[...] Zsidanics István [...] nem kevés lelki fájdalommal látta, hogy mind a városban, mind a várossal szomszédos falvakban sok ifjú él, akiknek tanulmányi vágyaik kielégítésére távolabbi iskolákba menni nincs lehetőségük, így iskola híján vagy tudatlanul nőnek fel, vagy pedig akatolikus iskolába kényszerülnek [...]”. Közli: MIHÁLY F. (1989), 13.

Forrásjegyzék

1. CV Moson 1659 = Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. *Visitatio canonica*. 6. kötet (1659. év, Mosoni főesperesség) Nyomtatásban megjelent változata: BUZÁS József: *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert*. II. Eisenstadt, 1967.
2. CV Moson 1663 = Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. *Visitatio canonica*. 8. kötet (1663. év, Mosoni, soproni és locsmándi főesperesség) Nyomtatásban megjelent változata: BUZÁS József: *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert*. III. Eisenstadt, 1968.
3. CV Moson 1680 = Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. *Visitatio canonica*. 12. kötet (1680. év, Mosoni főesperesség) Nyomtatásban megjelent változata: BUZÁS József: *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert*. IV. Eisenstadt, 1969.
4. CV Moson 1696 = Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. *Visitatio canonica*. 14. kötet (1696. év, Mosoni főesperesség) Nyomtatásban megjelent változata: BUZÁS József: *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert*. IV. Eisenstadt, 1969.
5. CV Moson 1713 = Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. *Visitatio canonica*. 21. kötet (1713. év, Mosoni főesperesség) Nyomtatásban megjelent változata: BUZÁS József: *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jahre 1713*.
6. Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron Megyei Győri Levéltára, Mosonmagyaróvári fióklevéltára IV.A.502.a/1 Nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek 1668–1692. 1682. évi szeptember 30. 56. számú napirendi pont.
KÓSA Eugenius: *Antiquarii S. Mariae in Hungaria Ord. Min. S. P. N. Francisci Strict. Observantiae Collectanea, quorum partes: prima: Provinciam ipsam, altera modernos Conventus, tertia abolienatos et desolatos exhibent ab anno 1206. ad annum usque 1774*. Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár, Budapest

Irodalomjegyzék

1. BÁLINT Sándor – BARNA Gábor: *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Szent István Társulat, Budapest, 1994.

2. BÉL Mátyás: Az újabbkori Magyarország földrajzi – történelmi ismertetése. Moson vármegye. Latinból fordította és az előszót írta: Mihály Ferenc. Mosonvármegye Lap és Könyvkiadó, Mosonmagyaróvár, 2013.
3. FAZEKAS István: Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között. In: Történelmi Szemle, XLV (2003) 1–2:139–153.
4. FAZEKAS István: Adalékok a fraknoi grófság és a kismartoni uradalom rekatolizációjához. (2014/a) In: Fazekas István: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2014. 196–215.
5. FAZEKAS István: Máriacell és a magyar nemesség a barokk korban. (2014/b) In: Fazekas István: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2014. 257–276.
6. FAZEKAS István: A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között. (2014/c) In: Fazekas István: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2014. 69–115.
7. FAZEKAS István: Birodalmi származású papok működése a győri egyházmegyében a XVII. században. (2014/d) In: Fazekas István: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2014. 116–129.
8. FAZEKAS István – KÁDÁR Zsófia – KÖKÉNYESI Zsolt: A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773). I-II. kötet. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, Budapest, 2020.
9. HALLER János: *Moson vármegye történelmi földrajza (1941)*. Mosoni Polgári Kör, Mosonmagyaróvári Múzeumbarátok Egylete, Mosonmagyaróvári Múzeum Alapítvány, 1998.
10. H. NÉMETH István: *Pozsony centrális szerepköreinek hatásai és jellegzetességei a magyarországi városhálózatban*. In: Történelmi Szemle, 60, 2018, 171–199.
11. HORVÁTH Gergely Krisztián: *A paraszti írni-olvasni tudás és Moson vármegye oktatási reformjai az 1830–40-es években*. In: Korall – Társadalomtörténeti folyóirat. 2010, 40., 134–145.
12. LELKES György: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Argumentum, Budapest, 2011.

13. MEDGYESY S. Norbert: *Kisiskolák, tanítómesterek és kéziratok énekeskönyveik a 18. századi győri egyházmegyében*. In: Arató György – Nemes Gábor – Vajk Ádám (szerk.): *Primus inter omnes*. 383–408.
14. MÉSZÁROS István: *Népoktatásunk 1553–1777 között*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1972.
15. MÉSZÁROS István: *Népoktatás Nyugat-Magyarországon a XVII. században*. In: Soproni Szemle, 1976, 306–328.
16. MÉSZÁROS István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1981.
17. MÉSZÁROS István: *Magyar iskolatípusok 996–1990*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1995. (A Magyar Neveléstörténet Forrásai, VI.)
18. *A magyar nevelés-és iskola-történet kronológiája, 996–1996*. Összeállította: MÉSZÁROS István. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
19. MÉSZÁROS István: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Szent István Társulat, Budapest, 2000.
20. MIHÁLY Ferenc – SZAKÁLY Ferenc – SZIRÁNYI Péter: *A 250 éves mosonmagyaróvári gimnázium története*. Hazafias Népfront Mosonmagyaróvári Bizottsága – Mosonmagyaróvári Múzeumbarátok Egylete, Mosonmagyaróvár, 1989.
21. MOHL Adolf: *Győregyházmegyei neves papok*. Győregyházmegyei alap nyomdája, Győr, 1933.
22. MONOK István: ESTERHÁZY PÁL: *AZ EGÉSZ VILÁGON LEVŐ CSUDÁLATOS BOLDOGSÁGOS SZŰZ KÉPEINEK RÖVIDEN FÖLTETT EREDETI*. (Nagyszombat, 1690.), hasonmás kiadás, KNAPP Éva, TÜSKÉS Gábor és GALAVICS Géza tanulmányával, Kiadja: Balassi Kiadó-MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 1994. Bibliotheca Hungarica Antiqua, 30.
23. PAYR Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története I*. Székely és Társa könyvnyomda, Sopron, 1924.
24. SILL Aba Ferenc O.F.M.: *A Marianus rendtartomány kolostorainak újjáépítése és benépesítése a katolikus restauráció idején*. In: Öze Sándor – Medgyesy-Schmikli Norbert

(szerk.): *A ferences lelkiesség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára I–II.* Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar–Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Piliscsaba–Budapest, 2005, 202–215.

25. TAKÁCS Emma: *Széchenyi Pál.* In: DIÓS István (főszerk.): Magyar Katolikus Lexikon, Szent István Társulat, Budapest, 1993-2010. Online verzió. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Sz%C3%A9ch%C3%A9nyi.html> (utolsó megtekintés: 2021.01.09.)

26. THULLNER István: *Mohácstól a Rákóczi szabadságharc végéig.* In: Böröndi Lajos (szerk.): Mosonmagyaróvár. Mosonvármegye Lap-és Könyvkiadó, Feketeerdő, 2018. 86–116.

27. TÓTH István György: *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon.* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996.

28. TÜSKÉS Gábor: *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.

29. VARGA J. János: *Kollonich Lipót és az „Einrichtungswerk” A bíborosérsek egyházpolitikájának változatai.* In: A magyar művelődés és a kereszténység II. Budapest–Szeged 1998, 770–776